

דף שבועי

בס"ד

פרשת בהר, תשפ"ב, מספר 1469

פרשת הגאולה

ארי גייגר

העניין הראשון בפרשה שבו מוזכרת גאולה הוא שנת היובל: "וּבְלֵל אֶרֶץ אַחֲזַתְכֶם גְּאֻלָּה תִּתְּנוּ לְאֶרֶץ" (וי' כה:כד). את שנת היובל ניתן לכוונת בשם 'שנת תשובה' או אולי 'שנת שיבה'.

המאפיין הבולט ביותר של שנת היובל הוא השיבה, החזרה של דברים למקומם הראשון, לסביבה שאליה הם שייכים: העבדים שבים למשפחותיהם, הבתים והשדות – לבעליהם המקוריים, או ליתר דיוק – למשפחות שהחזיקו בהם כנחלה מקדמת דנא.² שנת היובל יוצרת חיבור מחודש בין האדם לנחלתו ולמשפחתו במקרים שבהם החיבור הזה נותק עקב מצוקה כלכלית: כאשר הנחלה נלקחה ממנו במסגרת מכירה של בית או של שדה (=ניתוק בהיבט הקנייני), או כאשר הוא זה שעזב את הנחלה כיוון שנמכר לעבד (=ניתוק פיזי). אם העבד לא ישתחרר מהכבילות לבית אדונו הוא לא יוכל לשוב לנחלתו (וגם לא למשפחתו המורחבת), וכן, אם השדה יישאר בחזקת מי שקנה אותו, הוא לא ישוב לבעליו משכבר הימים. מכאן ש'גאולה' היא הסרת החסמים, התרת הכבלים שמונעים את החיבור המחודש שבין האדם לנחלתו, באחת משתי הדרכים: פדיון של הנחלה או של העבד לפני שנת היובל, או יציאה שלהם בחינם מידי זה שקנה אותם, אם הגיעה שנת היובל והם עדיין לא נפדו.³

מקרה נוסף שבו אדם מתנתק מנחלתו מתרחש כאשר הוא מת. במצב רגיל אין מדובר בניתוק מוחלט, שכן בניו של אותו אדם, שנתפסים כממשיכיו וכנציגיו בעולם לאחר מותו, ממשיכים את הקשר שלו עם הנחלה. אם קרה שאדם מסוים מת בלא בנים – לכאורה נחרץ גורלו של הקשר הזה להתנתק לעד. כאן מגיע הפתרון של הייבום, שמטרתו להמשיך את הקשר באופן מלאכותי, כאשר הבן שיוולד מנישואי האלמנה עם אחיו של המת "יקום על שם אָחיו הַמֵּת" (דב' כה:ו). כלומר, ייכנס תחתיו כאילו היה בנו הביולוגי. לפי דברינו, אין זה

במסורת היהודית, ובעקבותיה גם בתפיסה של היהודים המאמינים, המושג "גאולה" שייך למרחב של ההיסטוריה הלאומית, ובאופן מיוחד להיסטוריה של עם ישראל. "גאולה" היא תהליך שבו בורא עולם, שהוא גם הא-ל המיוחד של עם ישראל, מתערב בדרך כלשהי במהלך ההיסטוריה על מנת להושיע את עמו מצרה, ולעיתים אף להעלות אותו משאול תחתיות לרום המעלה, ולשנות את מצבו במידה ניכרת (מכל מיני בחינות: מדינית, כלכלית, רוחנית ועוד). אם נחפש במרשתת את המושג "גאולה" נמצא, שהאירועים ההיסטוריים שקיבלו את התואר הזה הם בעיקר 'גאולת מצרים', התהליך המכונה 'הגאולה העתידה' (סופה של גלות בית שני), ובמידה פחותה גם הגאולה מגלות בבל בראשית ימי הבית השני.

אולם, אם נתור אחר המופעים של השורש ג.א.ל. בתנ"ך נגלה תמונה שונה במידה ניכרת. אמנם בספרי הנביאים המושג 'גאולה' נקשר תמיד עם גאולת ישראל, אך בתורה המושג הזה נזכר בהקשר הלאומי רק בשני מקומות.¹ בכל המקומות האחרים ההקשרים הם שונים. לעיתים הם מעולם הדומם (גאולת בית או שדה; פדיון של דבר מקודש – מעשר או הקדש), וכאשר הם מעולמם של בני האדם הם תמיד קשורים לחיים של האדם הפרטי: ישועה או הצלה של אדם ("הַמְּלֹאךְ הַגָּאֹל אֶתִּי מִכָּל רָע" – בר' מח:טז), גאולת דם של אדם שנרצח או שחרור של עבד מעבדותו.

מתוך 35 המופעים של השורש ג.א.ל. בתורה, 22 כתובים בפרשתנו ובפרשת "בחוקות". רובם כתובים בהקשר של מכירת שדות ובתים, ובדומה לכך מכירה של אדם מישראל לעבד, והשאר קשורים בפעולת הפדיון של דברים מקודשים. נראה שאם יש פרשות בתורה שניתן לכנות אותן 'פרשות הגאולה', מדובר בשתי הפרשות האלה. בדברים הבאים נעמוד על המשמעויות של המושג "גאולה" בהקשרים השונים שלו בתורה, המעידות על כך שקיים ביניהן מכנה משותף. משם נעבור לגאולה הלאומית, ונבין מדוע המושג הזה מופיע גם כתיאור של אותם אירועים מתולדות עם ישראל.

2 ראו וי' כה:י, יג, כז-כח, מא; כז:כד.
3 התפיסה שלפיה יש לשמור על נחלת האבות בחזקת המשפחה היא זו שגרמה לנכות היזרעאלי לסרב לבקשתו של אחאב שימכור לו את כרמו (מל"א כ"א).

* ד"ר ארי גייגר מלמד במחלקה להיסטוריה כללית באוניברסיטת בר-אילן ובמכללות 'אורות ישראל' ו'שאנן'.
1 הכוונה, כמובן, לגאולת מצרים (שמ' ו:ו; טו:יג).

עניין החזרה לארץ בולט גם בתיאורים של הגאולה העתידה בספרי נביאים אחרונים. לא בכדי נתפס המושג "גאולה" (בהקשרו הלאומי) כהיפוכה של הגלות. על פי דברי הנביאים, אין גאולה ללא שיבה, וגאולת ישראל תתרחש רק כאשר ישוב עם ישראל לאדמתו.⁷

כאשר בוחנים את קורות עם ישראל במאות השנים האחרונות לאור מושג הגאולה בעולמו של היחיד, ניתן לראות שתהליך הגאולה הלאומית כלל את שני התחומים שלגביהם מזכרת גאולה בשנת היובל (או בשנים שעד היובל): שחרור של עבד מאדוניו, אך גם שחרור הנחלה מהקונה שרכש אותה. בגאולה הלאומית מדובר למעשה בשני רכיבים שלא התרחשו בבת אחת, אלא בשני שלבים: בשלב הראשון, כאשר זכו יהודים לאמנציפציה ולשוויון זכויות, הם השתחררו מהשעבוד לעמים אחרים. וכעת, משהותר להם לעזוב את בית האדון, התקיים השלב הראשון של גאולתם.⁸ הבעיה הייתה שלא רק גופו של עם ישראל היה משועבד, אלא גם נחלתו שהייתה נתונה בידי זרים. וכך, למרות שהוא היה יכול ללכת לדרכו, לעם ישראל לא הייתה נחלה שאליה יכול היה לשוב כקולקטיב שחי חיים עצמאיים. עדיין היה צורך שגם נחלת אבותיו תיגאל. רק עם קבלת ההיתר מהאומות לשוב לארץ ולהקים בה מדינה, ולאחר כיבושה מידי האומות שהתנגדו להיתר הזה, התממש גם השלב השני, והנחלה שבה לבעליה.

מרתק לראות שגם בתודעה של ראשי התנועה הציונית (החילונית) הייתה חקוקה ההבנה בדבר התנאים ההכרחיים לקיום של תהליך הגאולה. כך לדוגמה, הם לא התפשרו על דרישתם להקים מדינה דווקא בארץ ישראל ולא במקום אחר שהוצע להם. בנוסף, למיזם של רכישת אדמות בארץ ישראל הם קראו "גאולת הארץ".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הרומי, הוא חלם על 'גאולה'. הוא אמנם נשאר על אדמתו ולא היה צריך להיגאל, אך אדמתו נלקחה ממנו ואותה היה צריך לגאול מידי כובשיה.
 7 החזרה לארץ אינה הגאולה עצמה אלא השלב הראשון של התהליך. כך עולה מתיאור הגאולה בדב' פרק ל' ובספרי הנביאים (ראו לדוגמה יח' לו: טז-לח).
 8 יש לציין שהתהליך הזה נמשך זמן רב. בתחילה הוא התרחש במספר קטן של מדינות באירופה (מאות 18-17), ורק אחר כך התפשט בהדרגה למדינות אחרות. למעשה, התהליך הזה הסתיים רק בעשורים האחרונים, עם השחרור של יהודי חבר העמים מהמסטר הסובייטי.

מקרה שבסיפור שבמגילת רות מעשה הייבום של רות נקרא בשם "גאולה".⁴

כאמור, גם פעולת הפדיון של נכס או של חפץ שהוקדש לבית המקדש נקראת 'גאולה'. הסיבה ברורה: גם פעולת הפדיון משיבה את הדבר שהוקדש אל מקומו הראשון. השדה או הבית שבים בהיבט הקנייני לבעליהם, והבהמה (הטמאה) או החפץ שבים בהיבט הפיזי לנחלתם, ובהיבט הקנייני לאדם שהקדיש אותם.

מהי 'גאולת דם' ומדוע היא נקראת "גאולה"? ומה פשר החיבור המפתיע הזה בין 'דם' ל'גאולה'?

לעיתים, כאשר התורה מדברת על רצח, היא משתמשת בתיאור הציורי של דמו של הנרצח היוצא מגופו ונספג באדמה. כך במקרה של הבל, וכך גם בפרשת ערי מקלט.⁵ על פי זה, ייתכן שכאשר גואל הדם נוקם ברצח ובכך מתקן את מעשה הרצח, כביכול הוא "מחזיר" את הדם שנשפך ארצה אל תוך גופו של הנרצח.

מכאן נעבור לגאולה הלאומית. אם הפירוש של "גאולה" הוא חזרה של דבר למצבו הראשון, מהי המשמעות של המושג הזה בהקשר הלאומי?

גם בחיי עם יש מצבים שבהם הוא מתנתק מנחלתו, באותן דרכים שבהן עלול הדבר לקרות לאדם הפרטי: בהיבט הפיזי, כאשר הוא נאלץ לגלות מאדמתו (כמו עבד שנעקר מביתו לבית אדונו), או בהיבט הקנייני של הריבונות על ארצו – אם העם נשאר על אדמתו אך מאבד את עצמאותו ונשלט על ידי עם אחר.

זו הסיבה לכך שתהליך הגאולה קשור בטבורו לשיבה לארץ ישראל. לאחר שמשפחת יעקב גלתה מארצה וירדה למצרים, היא שהתה שם תקופה ארוכה ולא מהירה לשוב הביתה. בשלב מסוים, כאשר התחילו המצרים לשעבד את עם ישראל, כבר נשללה ממנו האפשרות לעשות זאת. כעת, כדי לשוב לארץ הוא יהיה חייב להשתחרר מהשעבוד למצרים. ואכן, יציאת מצרים מוזכרת פעמים רבות בצמוד להבטחה על חזרת עם ישראל לארצו – החל מברית בין הבתרים דרך הצוואות של יעקב ויוסף לפני מותם, ועד להתגלות בסנה ולבשורת הגאולה שמשה מבשר לזקני ישראל. יציאת מצרים נתפסת בדרך כלל כאמצעי שיוביל למטרה העיקרית שהיא קבלת התורה, אולם ניתן לראות אותה גם כאמצעי שאפשר לעם ישראל לשוב לארץ ישראל, כמו עבד שמתחרר ביובל כדי לשוב למשפחתו ולנחלתו.⁶

4 קשה להתעלם מהעובדה שהשורש ג.א.ל. חוזר 22 פעמים בשלושה פרקים (בלבד!) במגילת רות – כמספר המופעים שלו בפרשות "בהר"-"בחוקות".

5 "וַיֵּאמֶר מֶה עֲשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אֲחִיךָ צִעְקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה. וְעַתָּה אָרוּר אֶתְּהָ מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחַת אֶת דְּמֵי אֲחִיךָ מִיָּדְךָ" (בר' ד:י-יא); "וְלֹאֲרֹץ לֹא יִכְפֹּר לְדָם אֲשֶׁר שִׁפַּךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שִׁפְכוּ" (במ' לה:ג).

6 על כך, ראו: יואל בן נון, **זכור ושמור, טבע והיסטוריה נפגשים בשבת ובלוח החגים**, אלון שבות תשע"ה, עמ' 128-141.

כאן המקום להעיר, שגם בתקופה שבה ישב עם ישראל בארץ, אך איבד את עצמאותו עם הכיבוש